

Medborgerlig integration på muslimske friskoler

Mouritsen, Per; Ahrensberg, Nanna Vestergaard; Jensen, Kristian Kriegbaum

Published in:
Økonomi og Politik

DOI (link to publication from Publisher):
[10.7146/okonomiogpolitik.v95i1.132356](https://doi.org/10.7146/okonomiogpolitik.v95i1.132356)

Publication date:
2022

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Mouritsen, P., Ahrensberg, N. V., & Jensen, K. K. (2022). Medborgerlig integration på muslimske friskoler. *Økonomi og Politik*, 95(1), 8-24. <https://doi.org/10.7146/okonomiogpolitik.v95i1.132356>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Medborgerlig integration på muslimske friskoler

Tema 1: Religion i dansk politik, samfund og økonomi

Danske muslimske friskoler har i længere tid været i mediernes og politikernes kritiske søgelys, og den socialdemokratiske regering har en erklæret intention om, at de skal lukkes (miste deres tilskud, hvis de har over 50 pct. elever af "udenlandsk oprindelse"). Man mener, at forældres ret til selv at vælge skoleform – for disse skolars vedkommende – bør vige af hensyn til elevernes medborgerlige integration og autonomi, der anses at blive skadet af friskolernes religiøse

etos og/eller adskillelsen fra etnisk danske børn. Denne artikel afrapporterer en nylig registerdata-beriget spørgeskemaundersøgelse af medborgerlig integration blandt muslimske friskoler og folkeskoler – bl.a. om national identitet, social og institutionel tillid, gruppebias, liberale værdier, politisk interesse og effektivitetsfølelse. Resultaterne indikerer ikke, at muslimske niendeklasseelever i friskolerne er dårligere integreret end tilsvarende elever i folkeskolen.

"En dansk skole skal også være et sted, hvor man lærer noget om værdier og bliver uddannet i at være en samfundsborger. Uanset hvor god man måtte være til sine tabeller og integralregning, så er man ikke integreret i det danske samfund, hvis man i de formative år er blevet indoktrineret til, at piger og drenge skal behandles forskelligt."

Dan Jørgensen, interview i Berlingske, 5. juli 2017.

Striden om muslimske friskoler

Den socialdemokratiske regering har bebudet lovgivning, der fjerner stats-tilskuddet til de frie skoler, hvor over halvdelen af eleverne har "udenlandsk baggrund" (Rosenkrantz-Theil, 2017). Ledende socialdemokrater har forbundet skolerne med "parallelsamfund og social kontrol" (Frederiksen, 2017), at "gøre op med danske værdier" (Rosenkrantz-Theil, 2017), og "piger og drenge der forskelsbehandles groft" (Jørgensen, 2017). Lovtiltaget vil lukke skolerne, uanset om de er velfungerende og overholder tilsynsbestemmelser om demokrati og kønsligestilling. Forslaget kommer efter flere stramninger siden årtusindskiftet, hvor flere skoler er lukket efter problemer med bl.a. ledelse og økonomisk uafhængighed.

En lukning af skolerne vil bryde med den danske friskoletraditions vægtning af forældres ret til at vælge deres børns skolegang (Mchangama, 2017) og gøre det skævt: det er ikke rettet mod religiøse mindretal som sådan – katolske, andre kristne og jødiske skoler berøres ikke – men mod muslimer. Sammen med integrationsprogrammer, indfødsretsprøver og ghettopakker vil det være endnu et tiltag rettet mod at fremme "medborgerlig integration" (Mouritsen

PER MOURITSEN

Institut for Statskundskab,
Aarhus Universitet,
pm@ps.au.dk

NANNA VESTERGAARD AHRENSBERG

Ph.d.-studerende,
Institut for Statskundskab,
Aarhus Universitet,
nannava@ps.au.dk

KRISTIAN KRIEGBAUM JENSEN

Lektor, Institut for
Politik og Samfund,
Aalborg Universitet,
kkj@dps.aau.dk

et al., 2019). En integration, der ikke blot handler om sprog og selvforsørgelse, men liberal-demokratisk værditilpasning, identifikation med nationen og social og politisk tillid – aspekter der i den danske offentlighed ofte anses for at være i modsætning til islam.

Uddannelsessystemets rolle i integrationen af etnisk og religiøst forskellige befolkningsgrupper er ikke ny (Mouritsen og Jaeger, 2018). Trods forskellige nationale modeller (f.eks. Levinson, 1997) står idealet om en nationalt og socialt integrerende folkeskole – den amerikanske *common school* (Jeynes, 2007) eller den verdslige franske *Ecole Laïque* (Laborde, 2005) – stærkt i Vesten. Den danske folkeskole (Fernandez og Jensen, 2017) deler idealets to centrale forestillinger: At en fælles skole kan og bør videregive en særlig medborgerlig bagage, jf. folkeskolelovens seneste formulering (§1, stk. 3) om forberedelse til ”deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre.” Og, jf. ikke mindst socialdemokratisk tænkning i dag (Rosenkrantz-Theil, 2017), at skolen som institution er *det sted* i samfundet, hvor grupper lærer hinanden at kende, opbygger tillidsbånd og bliver et nationalt fællesskab.

I den danske offentlighed repræsenterer de muslimske friskoler det modsatte. Dels en undervisning, der fremmer ikke-liberale idealer om kønsulighed, autoritet og tilbagetrækning fra det danske demokratiske fællesskab. Dels en bevidst isolation af unge muslimer fra andre danske unge. Det gør skolernes hele eksistens kontroversiel.

Denne artikels spørgsmål er, om skolerne eller adskillelsen fra etniske danske kammerater reelt skader den medborgerlige integration

Denne artikels spørgsmål er, om skolerne eller adskillelsen fra etniske danske kammerater reelt skader den medborgerlige integration. Det skal forstås helt konkret som et spørgsmål om, hvorvidt eleverne her er mindre gode medborgere, når man sammenligner med muslimske elever i den relevante alternative kontekst, dvs. de folkeskoler, som de ellers var henvist til.

Artiklen er baseret på en spørgeskemaundersøgelse blandt niendeklasseelever på henholdsvis muslimske friskoler og folkeskoler med mindst en femtedel elever med indvandrerbaggrund, der sammenlignes vha. af registerdatakontrol for relevante baggrundskarakteristika. Fokus for denne artikel er primært elever med muslimsk familiebaggrund, men etnisk danske elever i folkeskolen anvendes også lejlighedsvis som referencegruppe. Undersøgelsen, som er finansieret af ROCKWOOL Fonden som led i projektet *When do Children of Immigrants Thrive?*, er unik i Danmark og endda også internationalt (Shakeel, 2018: 23-4).

Fremstillingen er mest deskriptiv. Selv om næsten alle de muslimske friskoler deltog i undersøgelsen, er det samlede antal elever for lavt til mere avancerede

analyser. Temanummeret lægger op til fokus ikke blot på muslimske elever, men på betydningen af deres *religiøsitet*. Der er her den metodiske vanskelighed, at der ikke er meget varians: Til et spørgsmål om religiøsitet svarede stort set alle de muslimske elever i begge skolekontekster, at de var meget religiøse, om end lidt mere i friskolerne. Vi kan dermed primært sige noget om, hvilken forskel det gør at gå i en religiøst orienteret skole sammen med kammerater, der også er religiøse – sammenlignet med at gå i folkeskolen. Vi kan ikke sige noget om de kausale spørgsmål – altså hvad der ligger til grund for de forskelle, vi finder.

Muslimske frie skoler i et liberalt samfund

Muslimske friskoler i det danske skolesystem

De muslimske friskoler – og friskolerne generelt – indgår i et nationalt skolesystem med en særlig styring af minoritetsundervisning, hvis karakter træder frem ved sammenligning med f.eks. det britiske (Meer, 2007). Hvor de færreste muslimske skoler i Storbritannien er statsstøttede, gælder det *alle* de danske friskoler. De er også historisk mere regulerede og skal formulere læseplaner for de enkelte fag svarende til de nationale mål, mens undervisning og pensum i de britiske skoler indtil for nyligt var væsentligt mindre reguleret. Den danske friskoleinstitution går tilbage til 1849-grundloven og Friskoleloven fra 1855. Dens kontekst var en statslutheranisme, der blev indskrevet i grundloven, men også en medfølgende liberalisering, hvorefter forældre (jf. § 76) kunne vælge en anden *form* for deres børns uddannelse end folkeskolen, enten hjemmeundervisning eller forældregruppe-grundlagte frie skoler – det sidste vel at mærke i stigende grad subsidieret af staten, selv om grundloven ikke lovede dette. Tilskuddet er i dag 76 procent af pr. barn-omkostningerne, og mindrebemidlede forældre kan også få reduceret deres egenbetaling.

Mens friskoleloven knæsatte et væsentligt element af politisk-religiøs mindretalstolerance, skete det inden for et statsligt skolesystem og en modernistisk velfærdsstatsuniversalisme, hvis danske version (modsat andre nordiske landes) ikke indebar ”multikulturel” anerkendelse af nye indvandrergrepper, men fastholdelse af lutheranisme som (sekulariseret) national ”kulturarv”, ikke mindst i det obligatoriske kristendomsfag (Mouritsen, 2006; Fernández og Jensen, 2017).

Som populært alternativ til den stærkt centralstyrede folkeskole skal de frie skoler leve op til to grundkrav. De skal matche folkeskolens faglige niveau og indholdet i de faglige mål. Og de skal respektere en demokratibestemmelse

Som populært alternativ til den stærkt centralstyrede folkeskole skal de frie skoler leve op til to grundkrav. De skal matche folkeskolens faglige niveau og indholdet i de faglige mål. Og de skal respektere en demokratibestemmelse,

der minder om folkeskolens formålsparagraf, hvis indhold dog skærpedes i 2005, så skolerne i dag er forpligtede til:

efter deres formål og i hele deres virke forberede eleverne til at leve i et samfund som det danske med frihed og folkestyre samt udvikle og styrke elevernes demokratiske dannelse og deres kendskab til og respekt for grundlæggende friheds- og menneskerettigheder, herunder ligestilling mellem kønnene (Friskoleloven, §1, stk. 2).

Ud over de lutherske, katolske, en jødisk, mange grundtvigianske og friskoler, der bekender sig til bestemte pædagogiske ideer, er der 24 muslimske friskoler. 22 af dem har niende klasse. I alt er der omtrent fem tusinde elever, eller en tiendedel af alle skoleelever med muslimsk baggrund, der går herpå. De er primært fra anden generation, men der er også få børnebørn af indvandrere. Nogle skoler udsprang oprindeligt af etnisk-nationale grupper, især tyrkiske og kurdiske; andre af (pan-)arabiske sprog- og kulturfællesskaber. De betoner religion i forskellig grad og er undertiden præget af bestemte muslimske traditioner og retninger, der ikke altid er åbenlyse udefra (Ihle, 2007: 55). Andre vægter et humanistisk-interkulturelt værdigrundlag om rummelighed for forskellighed – herunder religiøs – snarere end aktiv religiøs praksis. Selvom næsten alle eleverne i undersøgelsen anser deres religion for meget vigtig, er begrebet ”muslimsk friskole” ikke ukontroversielt. Flere modsatte sig betegnelsen, da vi henvendte os til skolerne og betegnede sig i stedet ”friskoler med muslimske elever”.

Skolerne tilbyder de samme afgangsprøver som folkeskolen og har både etnisk danske og ikke-etnisk danske, oftest seminarieuddannede lærere, som ikke alle er muslimer. De har typisk et generelt religionsfag i stedet for kristendom (i nogle skoler kombineret med Koran-læsning efter skoletid) (Ihle, 2007: 50). De lader til at klare sig godt akademisk. Mens enkelte er blandt de bedste i landet ved niende klasses afgangsprøver, varierer niveauet dog forudsigeligt efter boligområder. I et nyligt studie scorede eleverne gennemsnitligt 1½ karakterpoint over tilsvarende muslimske børn i folkeskolen, ligesom eleverne oftere færdiggjorde grundskolen og gik videre i ungdomsuddannelserne (Kraka, 2016: 3). Mens friskoleforældrene i vores studie især med hensyn til beskæftigelse havde lidt flere ressourcer end muslimske forældre i folkeskolen (hvor der er flere første generationsindvandrere), havde de færre ressourcer end flertalsforældre i samme områder.

Selv om de muslimske friskoler ser ud til at hjælpe eleverne fagligt, er de siden årtusindskiftet blevet underlagt detaljeret regulering og kontrol. De skal offentliggøre deres undervisningsmål og evalueringer, der er regler om økonomisk uafhængighed og bestyrelsesforhold (alle medlemmer skal kunne dansk), stadighed, muligheder for uanmeldt tilsyn, ministeriel observation af skolebestyrelses- og forældremøder og meget andet. Både tematisk (fagligt-didaktisk begrundet) og økonomisk skærpet tilsyn har været stigende, og hele fem skoler er lukket efter at have mistet sit tilskud. Den voldsomme regule-

ring er en reaktion på reelle problemer på nogle skoler, men nok også på en stigende tendens til at skære alle skolerne over én kam (Kofoed-Pihl, 2021: 84). Det opleves givetvist som en frustrerende mistænkeliggørelse, men kan også have fremmet den professionalisering, der præger flere og flere af dem. Efterspørgslen er stigende og kan udtrykke et øget aktivt tilvalg af skolerne i sig selv eller et fravalg af en folkeskole, der ikke tilbyder minoritetsreligions-undervisning som i bl.a. Belgien og Finland (Berglund, 2019; Merry og Driessen, 2005), og ofte har lavere faglige forventninger til muslimske elever, især drenge (Kühle, 2015; Gilliam, 2018).

Et liberalt værdidilemma?

Som det indledende citat viser, indlæses de muslimske friskoler i en negativ fortælling om traditionel islam og selv-isolerende parallelsamfund. Det sker i et land, hvor ”god” religion er individuel, åndelig og ikke-offentlig – trods flertallets egen ”kulturkristendom.” For en sekulariseret befolkning virker det til, at religiøsitet, når den er ortodoks og adfærdsregulerende, er noget negativt. Det er også det traditionelt politisk liberale synspunkt (Kymlicka, 2001; Hand, 2003). Her teoretiseres stærkt religiøse grupper – evangelikale protestanter, Jehovas vidner eller muslimer – som grupper med reaktionære værdier om kønsroller, seksualitet og samfundets generelle indretning. Ufejlbarlige hellige skrifter og klerikal autoritet anses som underminerende for de idealer om rationalitet og autonomi, der er konstitutive for moderne uddannelse (f.eks. Joppke, 2009).

Alligevel er der en normativ ambivalens her. Skolerne udgør et dilemma – måske et trilemma – for liberale uddannelsessystemers håndtering af religiøs pluralisme. Klassiske tolerance-liberalisme (Locke) betoner forældres og gruppers ret til at opfostre deres børn i en bestemt tro. Den senere nitten-hundredetalsliberalisme, der tematiserer individet og dets fornuft (Kant, Mill, von Humboldt), betoner derimod skolens rolle som beskytter af det enkelte barns autonomi og udvikling. Endelig er republikanske liberale – f.eks. Durkheim og Rousseau – optaget af, at nye generationer – og nye borgere – tilegner sig nødvendige borgerdyder og får den fællesskabsfølelse, der motiverer til at udøve dem.

De to sidste hensyn står i spænding i pædagogisk debat om folkeskolens dannelse til samfundsborgere (eller arbejdsmarkedsdeltagere) versus til menneskeliv og individualitet (f.eks. Husted, 2003). Det første er hjerteblodet i en friskolebevægelse (Suhr og Bendix, 2021), der vægter forældreindflydelse og nærhed, også for kulturelle og religiøse mindretal. Og sidstnævnte kolliderer med socialdemokratiske ambitioner om statsstyret klasseudjævning.

Hvad siger litteraturen?

Hvis der virkelig er et trade-off, sådan at et religiøst begrundet skolevalg nødvendigvis går ud over medborgerskab, sammenhængskraft eller individuel autonomi, svækker det givetvist de muslimske friskolers sag (MacMullen, 2018; Mason, 2018). Politikernes bekymring flugter faktisk med en hel

del litteratur om religiøse – herunder muslimske – skoler. Litteraturen er dog i vidt omfang teoretisk og normativ (Shakeel, 2018), så vi ved ikke, om det skitserede værdi-trilemma er reelt. Der er dog grund til at overveje denne teoretiske litteratur – herunder også mekanismer, der kan tænkes at gå i en modsat retning – inden vi går over til at se på empirien.

➤➤ **Hvis der virkelig er et trade-off, sådan at et religiøst begrundet skolevalg nødvendigvis går ud over medborgerskab, sammenhængskraft eller individuel autonomi, svækker det givetvist de muslimske friskolars sag**

En første teoretisk bekymring er, at skolerne svækker den nationale vi-følelse. Frygten er, at religiøs og etnisk gruppeidentitet forstærkes, når eleverne ikke møder kammerater fra flertalssamfundet (Judge, 2001: 463), især hvis den muslimske identitet fremstilles mere positivt i skolen (Thijs et al., 2018). Det virker plausibelt. To faktorer kan trække i modsat retning. For det første afhænger unge muslimers opfattelse af sig selv også af, om de oplever, at flertallet anerkender, at de hører til. Friskolerne afskærmer måske eleverne fra den misanerkendelse (eller oplevede diskrimination), der ellers kunne medføre modreaktioner (Maliepaard og Verkuyten, 2018; Simonsen, 2019). For det andet viser en litteratur om *dual identity* (Dovidio et al., 2010), at man godt både kan være knyttet til sin religion eller gruppe og et nationalt fællesskab – hvis man får lov. Igen beskytter muslimske friskoler måske fra konflikt eller udfordrer selve ideen om inkompatibilitet. Det eneste kvantitative studie af national identifikation blandt muslimske friskolars elever (Thijs et al., 2018) fandt den faktisk negativt korreleret med oplevet (personlig og gruppe) diskrimination. Effekten mindskedes af nære forhold mellem eleverne og lærere (hvilket er mere sandsynligt i mindre/private skoler). Studiet fandt dog også, at det at have ikke-muslimske lærere (jf. kontaktteori, nedenfor) havde en lille positiv effekt på national identifikation. Studiet sammenlignede desværre ikke med muslimer i statslige skoler.

En relateret bekymring i litteraturen er, at religiøse skoler øger fordomme og mindsker social tillid. I politisk teori formuleres det som et spørgsmål om tolerance af andre (religiøse) grupper (Burtonwood, 2003; Kymlicka, 2001; Halstead og McLaughlin, 2005; men se Mason, 2018). Det plausible argument er, at stærk, udfordret religiøsitet genererer mindre selvkritik og accept af ambivalens, mindre ”cognitive sophistication” (Everett, 2018: 303) og dermed større reservation over for udenforstående. Evnen til at leve med og stole på dem, man er forskellig fra, indebærer mere end abstrakte tolerancenormer (Burtonwood, 2003; Short, 2003). I klassisk kontaktteori (Allport, 1954) mindskes fordomme først, når konkrete erfaringer med den anden over længere tid generaliseres til en større *out-group*. Den erfaring tilbyder muslimske skoler ikke (Everett, 2018: 59) på samme måde som en ikke-niveaudelt folkeskole, der inkarnerer de idealer om lighed, fælles mål og institutionelt støtte, der fremmer et positivt kulturmøde (ibid.; Pettigrew, 1998).

Om idealerne fuldt ud modsvarer, hvad muslimer i folkeskolen oplever fra danske kammerater og lærere, er dog usikkert (Gilliam, 2018). Konflikt-teori (Blumer, 1958) forudsiger modsat, at inter-etnisk kontakt øger fordomme ved at understøtte en indbyrdes statuskamp og trusselsoplevelse og dermed fremmer *in-group* identifikation. Kvalitative studier peger på, at muslimske skoler kan beskytte mod netop negative identitetskampe (Hussain og Read, 2015; Ihle, 2007; Merry og Driessen, 2009; Zine, 2001) på måder, der paradoksalt fremmer tolerance og mindsker fordomme. Et review af forskning om (ikke totalt segregerede) katolske skoler i USA, Irland og Storbritannien fandt ingen øget out-group bias (Grace, 2003). Et longitudinalt studie fra Storbritannien (Hewstone et al., 2018) fandt dog, at elever i blandede skoler havde mindre bias og højere out-group tillid end elever i segregerede muslimske skoler, og at begge dele forbedredes over tid i forbindelse med en skolesammenlægning til en blandet skole.

Den sidste teoretiske bekymring er, at friskolers fokus på (traditionel) religion blokerer socialisering til liberale, medborgerlige værdier, og at eleverne ikke bliver kompetente til at deltage autonomt i et demokratisk samfund. Bekymringen kolliderer i nogen grad med vores viden om den europæiske andengeneration. Selvom efterkommere ofte er *mere* religiøse, er de også mere tilbøjelige til at "kompartimentalisere" trosspørgsmål i forhold til samfundsorientering (Voas og Fleischmann, 2012). Religiøsitet kan *fremme* politisk engagement – om end ikke kun i elektoral politisk deltagelse (Just et al., 2014). Værdiskellet mellem muslimer og ikke-muslimer i Vesten handler mindre om demokrati og frihedsrettigheder end etiske spørgsmål om køn og seksualitet (Joppke, 2014: 1319-23), og det mindskes over tid i Danmark (Udlændinge og Integrationsministeriet, 2016; 2019) som i resten af Nordeuropa (Janmaat, 2008: 38-42). Igen, ligesom tidligere på katolske skoler (Grace, 2003), er der et pres for at modernisere undervisningen og ligefrem levere en eksplicit medborgerlig profil. Ikke kun på grund af reguleringen, men også som imødekomme af bedre uddannede forældre, der uagtet religiøsitet har et stærkt ønske om, at deres børn skal være i stand til at deltage i det danske samfund. Ovenstående er dog *circumstantial*. Der findes ingen empiriske studier af liberal og medborgerlig værdiorientering blandt muslimske friskolers elever.

Undersøgelsens fokus er skoler med mindst 20 procent elever med indvandrerbaggrund

Artiklen er baseret på en spørgeskemaundersøgelse i skoleåret 2019-20 i niende klasser i folkeskoler og på muslimske friskoler, hvor vi sammenligner elever med muslimsk familiebaggrund (defineret som, at mindst en forælder har oprindelse i et land, hvor mindst 80 procent af befolkningen ifølge Pew Research Center er muslimer). Folkeskolerne blev tilfældigt udvalgt blandt skoler med mindst 20 procent elever med indvandrerbaggrund (defineret som, at ingen af forældrene både er født i Danmark og har dansk statsborgerskab). De 178 skoler, der opfyldte det kriterie, ligger ligesom friskolerne overvejende i de store byer, ofte i samme områder, og er dermed de skoler,

som friskoleeleverne alternativt ville frekventere. 75 skoler accepterede invitationen. Hele klasser blev udvalgt til deltagelse. I de store folkeskoler med mere end to spor blev to klasser tilfældigt udvalgt. I alt blev 3.382 elever udvalgt, hvoraf 2.039 deltog, svarende til 60 procent. Alle 22 muslimske friskoler med niende klasse blev inviteret. Kun tre deltog ikke – én afslog, og to nåede det ikke på grund af skolenedlukningen i første bølge af Covid-19. I de resterende 19 skoler blev alle niendeklasseelever inviteret til at deltage. 268 elever deltog i alt, svarende til 80 procent. Hele klasser – med de elever, der var til stede på dagen – deltog. Vi brugte registerdata til kontrol for bias på skoleniveau (for folkeskolernes vedkommende) og på individniveau til sikring af, at vi sammenligner samme ”slags” muslimske elever på relevante baggrundsvariable (se nedenfor). Danmarks Statistik udførte folkeskoleundersøgelsen online, med hjælp fra klasselærere, mens forskningsassistenter administrerede papir-spørgeskemaer i friskolerne.

Tabel 1 sammenfatter de mange afhængige variable med antal survey-items, svarskala, antal respondenter og vægtede svargennemsnit for de to elevgrupper. Der henvises til ROCKWOOL-rapporten (Mouritsen et al., 2021) for resultater af faktoranalyser for de enkelte mål og for sammenligning med etniske flertalselever.

Tabel 1: Vægtede gennemsnit på afhængige variable

Variabel	Antal survey-items	Skala	N	Vægtede gennemsnit	
				Folkeskoler	Friskoler
Etnisk identifikation	3	0 (lav) til 1 (høj)	752	0,887	0,849
National identifikation	3	0 (lav) til 1 (høj)	816	0,468	0,532
Intergruppe-bias	6	-1 (max. indvandrerbias) til 1 (max. dansk bias)	785	0,123	0,037
Social tillid	3	0 (lav) til 1 (høj)	827	0,501	0,523
Institutionel tillid	8	0 (lav) til 1 (høj)	805	0,506	0,526
Ekstern politisk effektivitet	3	0 (lav) til 1 (høj)	815	0,414	0,340
Intern politisk effektivitet	2	0 (lav) til 1 (høj)	822	0,596	0,596
Meget/ret interesseret i politik	1	0 (nej) til 1 (ja)	836	0,480	0,530
Enig i pligt til at stemme	1	0 (nej) eller 1 (ja)	826	0,867	0,802
Enig i homoseksuel ret til adoption	1	0 (nej) eller 1 (ja)	808	0,674	0,677
Uenig i, at mænd er bedre ledere end kvinder	1	0 (nej) eller 1 (ja)	826	0,674	0,818
Selv værd	10	0 (lav) til 1 (høj)	792	0,642	0,675
Altid optimistisk om fremtiden	1	0 (nej) eller 1 (ja)	829	0,890	0,944
Positivt forhold til lærere	5	0 (lav) til 1 (høj)	803	0,661	0,755
Kulturel imødekommen klasse	2	0 (lav) til 1 (høj)	764	0,588	0,669
Alle/de fleste venner har indvandrerbaggrund	1	0 (nej) eller 1 (ja)	835	0,656	0,812

Den præcise ordlyd af de pågældende survey-items fremgår af bilaget.

Tabel 2 viser de anvendte kontrolvariable. Kun religiøsitet er selvrapporteret ("Hvor vigtigt er religion i dit liv?" med 11-punktskala, omkodet til en 0-1 skala), mens resten er baseret på registerdata (køn, statsborgerskab, født i udlandet, forældres højeste uddannelse og beskæftigelse). Vi valgte at behandle religiøsitet som kontrol, snarere end som afhængig variable, hvilket kan diskuteres. Selvom det at gå i muslimsk friskole kan øge religionens betydning, vil stærkt religiøse forældre oftere vælge disse skoler i udgangspunktet, og den sidste faktor vurderes at være vigtigere end den første. Vi ser da også, som nævnt, at friskolebørnene er stærkt religiøse. Tabellen viser også, at muslimerne i folkeskolen i mindre grad har dansk statsborgerskab, i højere grad er født uden for Danmark og oftere har en arbejdsløs far. De tre ting hænger sammen på en måde, der indikerer, at friskoleforældrene gennemsnitligt har lidt flere ressourcer: Danskfødte opnår nemmere statsborgerskab, især på deres forældres ansøgning, og stabil beskæftigelse er en forudsætning for statsborgerskab (Jensen et al., 2019).

Tabel 2: Deskriptiv statistik over elever med muslimsk baggrund

	Folkeskoler (pct.)	Muslimske friskoler (pct.)
Køn		
Drenge	46,7	42,5
Piger	53,3	57,5
Dansk statsborgerskab		
Nej	27,6	13,4
Ja	72,4	86,6
Født i udlandet		
Nej	84,0	92,5
Ja	16,1	7,5
Forælders højeste uddannelse		
Lav	28,8	28,0
Mellem	49,5	48,6
Høj	20,3	21,3
Ukendt	1,4	2,2
I beskæftigelse, mor		
Nej	61,4	64,2
Ja	35,8	34,7
Ukendt	2,8	1,1
I beskæftigelse, far		
Nej	47,6	42,9
Ja	44,4	51,5
Ukendt	8,0	5,6
Religiøsitet (0-1)	0,77	0,90
N	572	268

Vi brugte både almindelig OLS-regression og CEM (coarsened exact matching). Logikken i CEM er at "matche" elever i de to skolekontekster på de anvendte kontrolvariable i Tabel 2 og undlade de observationer, der ikke har en "statistisk tvilling." Således trimmes data, så grupperne ligner hinanden mest muligt på baggrundskaraktistika, *forud* for analysen. Det reducerer statistisk bias og model afhængighed (Iacus, King og Porro, 2021). Dog kan kombinationen af adskillige finkornede kontrolvariable (strata) gøre, at mange observationer ikke får et match. Derfor inddeles kontrolvariable i grovere kategorier. Eksempelvis reduceres religiøsitet til tre kategorier – lav (0-0,5), middel (0,6-0,8) og høj (>0,8) – for at øge antal matches. I alt matchede 236 muslimske friskoleelever med 353 folkeskoleelever indenfor 72 forskellige strata. Balancen mellem grupperne blev betydeligt forbedret: Uden CEM var det overordnede mål for skævhed (L1 statistikken) 0,534 og efter CEM 3,42⁻¹⁶.

Som robusthedstjek sammenlignede vi resultaterne fra CEM med resultaterne fra den multivariate OLS-regression (med det finkornede religiøsitetsmål). I alle modeller indgår klyngerobuste standardfejl på skoleniveau. Da vi tester hvert outcome-mål for sig, bruges Bonferroni-korrigerede konfidensintervaller for at imødegå udfordringer med multiple sammenligninger.

Friskoler synes ikke at skade medborgerlig integration

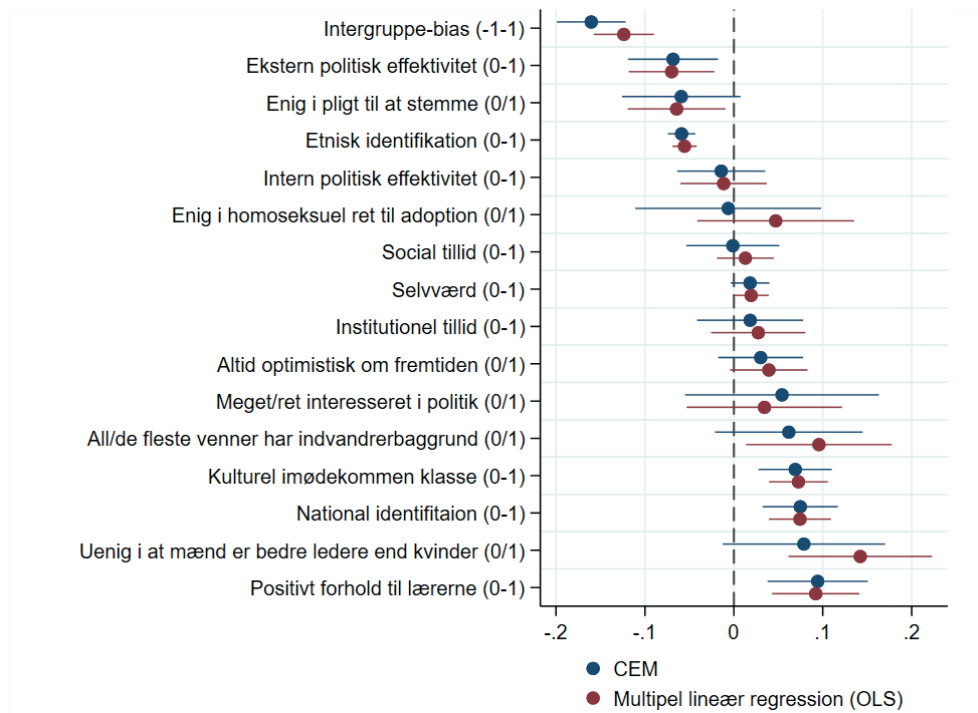
Figuren nedenfor viser den statistiske forskel mellem muslimer i folkeskolen og friskolerne for hver variabel, estimeret ved både multivariat OLS-regression (blå prikker) og OLS-regression med CEM (røde prikker). Punkter til højre for den stiplede lodrette streg indikerer, at friskoleeleverne scorer højere end muslimerne i folkeskolen på det givne outcome-mål. Feltet på begge sider af hvert punkt viser konfidensintervallet (95 procent). Uanset metoden ses det, at friskolebørnene har statistisk signifikant (p-værdi < 0,05) lavere niveauer for intergruppe-bias, ekstern politisk effektivitetsfølelse og etnisk identifikation. De har signifikant højere national identifikation, bedre lærer-relation, en større andel venner med indvandrerbaggrund og er mere uenige i, at mænd er bedre ledere end kvinder. Ingen andre mål viser statistisk signifikante forskelle, omend nogle (selvværd – højere – og forpligtelse til at stemme – lavere) er tæt på. På nær ekstern politisk effektivitet og stemmepligt hælder de andre mål i friskolernes favør. Overordnet er der ikke støtte til tesen om, at muslimske friskoler skader medborgerlig integration – snarere tværtimod.

 Overordnet er der ikke støtte til tesen om, at muslimske friskoler skader medborgerlig integration – snarere tværtimod.

Vi begynder med elevernes friskoleoplevelse, der må formodes at relatere til forældrenes valg af skoleformen. De muslimske friskoleelever har en betydelig bedre relation til deres lærere og lidt (men lige knapt signifikant) højere selvværd og optimisme. Helt efter forventningerne oplever de også i højere grad end elever i folkeskolen, at der lyttes til deres perspektiv, når undervisningen

berører emner som diskrimination, danskhed og kulturelle forskelle, samt at forskellige kulturer omtales lige respektfuldt – elementer af hvad vi kan kalde klassens kulturelle imødekommenhed eller interkulturalisme. Forskellene er statistisk signifikante. Der er i øvrigt en klar positiv sammenhæng, ligeledes forventelig, mellem både lærerrelation og kulturel imødekommenhed og selvværd (Mouritsen et al., 2021: 62-3).

Figur 1: Statistisk forskel mellem skoletype på de afhængige variabler

Note: Reference-kategori er folkeskole. 95 procent Bonferroni-justerede konfidensintervaller. Klynge robuste standardfejl på skoleniveau.

Disse resultater svarer meget godt til de grunde til at foretrække friskolen, som eleverne angav som vigtige for dem selv og deres forældre (se Mouritsen et al., 2021: 66). 54 procent angav her den nære skole-hjemkontakt, 49 procent et roligere og bedre læringsmiljø, og 45 procent større tryghed i en muslimsk friskole. Hele 72 procent nævner betydningen af, at skolen anerkender muslimske værdier. Det sidste mål, sammen med en meget høj sandsynlighed (et vægtet gennemsnit på 0,8 på muslimske friskoler versus 0,66 i folkeskolen) for at have flest eller udelukkende venner med indvandrerbaggrund, kan måske ses som objektive ”parallelsamfund”-indikatorer. Intet tyder dog på, at den religiøst-etniske segregation eller den bedre elevtrivsel har en dårligere medborgerlig integration som sin pris.

Lad os først se på identitetsaspektet, hvor vi spurgte til såvel etnisk gruppe-identifikation som dansk national identifikation. Det er et markant resultat, at friskoleeleverne identificerer sig signifikant *mere* med det danske fællesskab (i øvrigt på et niveau tæt på flertalseleverne), og *mindre* mod deres forældres etniske gruppe end muslimerne i folkeskolen. Det gør de i øvrigt

uagtet at de, som nævnt, er endnu mere religiøse. Der er altså ikke nogen tegn på en ”modidentitet” på de muslimske friskoler.

Det sociale aspekt af medborgerlig integration – den generelle tillid til andre mennesker og graden af fordomme i opfattelsen af andre grupper i forhold til ens egen – giver heller ikke anledning til bekymring om friskolernes negative indflydelse. Modsat det centrale britiske studie (Hewstone et al., 2018) er der ingen signifikant forskel mellem muslimer i de to kontekster angående den generelle tillid til andre mennesker (friskoleeleverne klarer sig en anelse bedre – 0,52 versus 0,50). Og selv om niveauet for begge grupper i lighed med tidligere studier (Dinesen, 2011) er under flertalsgruppen (0,57), er forskellen ikke voldsom. Hvad angår inter-gruppe bias – synet på sin egen gruppe som værende mere venlig, ærlig og til at stole på end den etniske majoritetsgruppe – er friskoleeleverne signifikant *mindre* fordomsfulde end muslimer i folkeskolen.

Bekymringen om intolerance og lavere tillid har ikke mindst handlet om segregeringseffekten af skolerne – at børnene ikke får udfordret deres fordomme i mødet med etniske danskere. En lav andel af etnisk danske venner er dog også korreleret negativt med social tillid og fordomme. Men sammenhængen gælder kun for muslimer i folkeskolen – *ikke* i friskolen (Mouritsen et al., 2021: 38-9).

Historien om de relativt udramatiske forskelle, hvor friskoleeleverne dog klarer sig lidt bedre, gentager sig for den værdimæssige side af politisk akkulturation. På et krævende spørgsmål om homoseksuelles adgang til adoption er der ingen forskel på de to grupper af muslimske elever. Derimod er friskoleeleverne noget *mindre* tilbøjelige til at mene, at mænd er bedre ledere end kvinder. Vi brød svarene ned på køn og så, at drenge er langt mere fordomsfulde end piger. Men det gælder i mindre grad for muslimske drenge i friskolerne end for *de etnisk danske* drenge (Mouritsen et al., 2021: 44-6). Forskellen er slående, men kan muligvis også dække over, at drengene på netop dette spørgsmål ”ved, hvad de skal svare”, men reagerer forskelligt herpå, med friskole-drengene eventuelt mere optagede af, hvordan deres skole opfattes i samfundet end flertalsdrengene.

Hvad er billedet, når vi bevæger os mod den politiske medborgerrolle i breddere forstand? Friskoleelever og muslimer i folkeskolen har de samme, ret høje niveauer for interesse i politik, og der er heller ikke stor forskel på den vertikale tillid til samfundsmæssige institutioner, herunder folketing og regering. Men friskolebørnene er lidt mindre tilbøjelige – omend niveauet fortsat er højt – til at se det som en pligt at stemme. Der er også en forskel i politisk effektivitetsfølelse. Den interne politiske effektivitetsfølelse – oplevet evne til at forstå, diskutere og deltage i politik – er den samme. Men den eksterne politiske effektivitetsfølelse – opfattelsen af at blive hørt af politikere og at kunne påvirke politik – er noget lavere blandt friskoleeleverne. Både dette og den lavere betoning af stemmepligt *kan* eventuelt afspejle en oplevelse i fri-

skolerne af at befinde sig i skudlinjen i dansk politik. Det kan undersøgelsen dog desværre ikke sige noget om.

Udgør friskolerne en positiv integrationskontekst?

Den spørgeskemaundersøgelse af elever på henholdsvis muslimske friskoler og i folkeskoler med mindst en femtedel elever med udenlandsk baggrund, som artiklen har afrapporteret hovedresultaterne fra, er en af ganske få af sin art. Antallet af friskoleelever i de undersøgte niende klasser er i sagens natur lavt. Men det meget lave frafald af skoler, den systematiske sammenligningsmulighed med folkeskolen og registerdatakoblingen styrker resultaterne. Først og fremmest som en rent deskriptiv temperaturmåling af medborgerlig integration på muslimske friskoler. Når man sammenligner eleverne her – der er mere religiøse, har færre etnisk danske venner, og udsættes for en mere ”religions-venlig” skolehverdag – med muslimer i folkeskolen, så er der ikke noget, der tyder på et integrationsunderskud.

Overordnet set er der ingen dramatiske forskelle mellem de to skolekontekster. Men på flere vigtige områder – identifikation med nationen, fordomsfuldhed, holdning til kønsligestilling – står det faktisk bedre til på friskolerne. Samtidig har eleverne bedre selvværd, bedre relation til lærerne og en bedre oplevelse af at blive lyttet til som minoriteter. Kun i oplevelsen af at kunne påvirke politik – og forpligtelsen i at stemme – er der en lille forskel i modsat retning.

De muslimske friskoler efterspørges af forældre, der vil videregive en religiøs tradition, men også ønsker overskuelighed, forældrenærhed og trygge rammer for deres børns læring. Konsekvensen er en koncentration af meget religiøse elever med endnu færre danske venner end muslimerne i folkeskolen. Men det tyder ikke på i vores undersøgelse, at der er noget dilemma – eller trilemma. Det har ikke de frygtede konsekvenser. Undersøgelsen kan desværre ikke sige noget om de kausale faktorer, der kan virke på forskellige måder. Uanset om det skyldes positive forhold ved friskolerne selv (at de er imødekommende overfor muslimsk religiøsitet, eller at de er små, overskuelige og forældre-orienterede) eller fraværet af negative forhold ved folkeskolen såsom identitetskonflikter eller en oplevet manglende rummelighed, er der dog ingen tegn på, at friskolernes popularitet kolliderer med medborgerlige værdier og normer, social og politisk tillid eller de idealer om elevernes demokratisk-autonome *empowerment*, der står så stærkt i folkeskolen.

Det er muligt, at dette resultat afspejler en helt særlig dansk situation lige nu, herunder at den stramme regulering og udtynding af friskolerne har virket. Selv om vi bruger registerdata til at kontrollere for bl.a. uddannelse og beskæftigelse, er det også muligt, at skolernes succes afspejler selvselektion – og en vis ”creaming” i de mest populære skoler – som også slår igennem i forhold medborgerlig integration og ikke lader sig indfange af de observerbare kontrolvariable. Det kan undersøgelsen ikke udelukke. Mens vi venter på mere forskning på dette sparsomme område, kan man dog overveje, hvorfor sko-

lerne faktisk kan tænkes at udgøre en positiv integrationskontekst. Ikke (kun) fordi problematiske skoler er luget ud ved tilsyn. Men også fordi dét at møde accept og samtidig blive afskærmet fra negativ "identitetskonkurrence" i et samfund, hvor islam (og synlig mellemøstlig oprindelse) er et stigma, kan gøre det nemmere at blive – og forblive – en god medborger.

Litteratur

- Allport, Gordon W. (1954), *The Nature of Prejudice*, Boston, Mass.: Addison-Wesley.
- Berglund, Jenny (2019), "State-Funded Faith-Based Schooling for Muslims in the North", *Religion & Education*, 46(2): 210-33.
- Blumer, Herbert (1958), "Race Prejudice as a Sense of Group Position", *Pacific Sociological Review*, 1(1): 3-7.
- Burtonwood, Neil (2003), "Social Cohesion, Autonomy and the Liberal Defence of Faith Schools", *Journal of Philosophy of Education*, 37: 415-25.
- Dinesen, Peter T. (2011), "Me and Jasmina down by the schoolyard: An analysis of the impact of ethnic diversity in school on the trust of schoolchildren", *Social Science Research*, 40(2): 572-85.
- Dovidio, John F., Samuel L. Gaertner og Tamar Saguy (2007), "Another view of "we": majority and minority group perspectives on a common ingroup identity", *European Review of Social Psychology*, 18: 296-330.
- Everett, Helen (2018), *Faith Schools, Tolerance and Diversity: Exploring the Influence of Education on Students' Attitudes of Tolerance*, London: Palgrave Macmillan.
- Fernández, Christian og Kristian K. Jensen (2017), "The civic integrationist turn in Danish and Swedish school politics", *Comparative Migration Studies*, 5(5): 1-20.
- Frederiksen, Mette (2017), "Mette Frederiksen i brutalt opgør: 'Luk alle muslimske friskoler!'", *Berlingske Tidende* 11. august.
- Gilliam, Laura (2018), *Minoritetsdanske drenge i skolen. Modvilje og forskelsbehandling*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Grace, Gerald (2003), "Educational Studies and Faith-Based Schooling: Moving from Prejudice to Evidence-Based Argument", *British Journal of Educational Studies*, 51(2): 149-67.
- Halstead, J. Mark og Terence McLaughlin (2005), "Are Faith Schools Divisive?", i Jo Cairns, Roy Gardner og Denis Lawton, red., *Faith Schools: Consensus or Conflict?*, London: Routledge, pp. 61-73.
- Hand, Michael (2003), "A Philosophical Objection to Faith Schools", *Theory and Research in Education*, 1(1): 89-99.
- Hewstone, Miles, Ananthi A. Ramiah, Katharina Schmid et al. (2018), "Influence of segregation versus mixing: Intergroup contact and attitudes among White-British and Asian-British students in high schools in Oldham, England", *Theory and Research in Education*, 16(2): 179-203.
- Hussain Serena og Jen'nan G. Read (2015), "Islamic schools in the United States and England: Implications for integration and social cohesion", *Social Compass*, 62(4): 556-69.
- Husted, Jørgen (2003), "Borgerskole eller menneskeskole", i *Skolens rummelighed – fra idé til handling*, København: Undervisningsministeriets Forlag, pp. 19-37.
- Iacus, Stefano M., Gary King og Giuseppe Porro (2012), "Causal Inference without Balance Checking: Coarsened Exact Matching", *Political Analysis*, 20(1): 1-24.
- Ihle, Annette Haber (2007), *Magt, medborgerskab og muslimske friskoler i Danmark: Traditioner, idealer, politikker*, København: Københavns Universitet.
- Jeynes, William H. (2007), *American Educational History: School, Society, and the Common Good*, London: Sage.
- Janmaat, Jan G. (2008), "The Civic Attitudes of Ethnic Minority Youth and the Impact of Citizenship Education", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(1): 27-54.
- Jensen, Kristian K., Per Mouritsen, Emily C. Bech og Tore V. Olsen (2021), "Roadblocks to citizenship: selection effects of restrictive naturalisation rules", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(5): 1047-65.
- Joppke, Christian (2009), *Veil: Mirror of Identity*, Cambridge: Polity Press.
- Joppke, Christian (2014), "Europe and Islam: Alarmists, Victimists, and Integration by Law", *West European Politics*, 37(6): 1314-35.
- Judge, Harry (2001), "Faith-based Schools and State Funding: A Partial Argument", *Oxford Review of Education*, 27(4): 463-74.
- Just Aida, Maria E. Sandovici og Ola Listhaug (2014), "Islam, religiosity, and immigrant political action in Western Europe", *Social Science Research*, 43: 127-44.
- Jørgensen, Dan (2017), "Muslimske friskoler skader integrationen. Vi skal handle nu", *Politiken*, 22. august.
- Kofoed-Pihl, Helene (2021), *Når religion indskrænker friheden i friskolerne – En undersøgelse af konsekvenserne af den politiske debat om de muslimske friskoler*. Specialafhandling, Aarhus Universitet: Institut for Kultur og Samfund.
- Kraka (2016), *Børn fra muslimske friskoler – hvordan klarer de sig?*, København: Kraka.

- Kymlicka, Will (2001), "Education for Citizenship", i Will Kymlicka, red., *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*, Oxford: Oxford University Press, pp. 291-316.
- Kühle, Lene (2015), "Religious Diversity and Muslim Claims-Making: Conflicts over the Danish Folkeskole", i Mark Sedgwick, red., *Making European Muslims: Religious Socialization among Young Muslims in Scandinavia and Western Europe*, New York: Routledge, pp. 123-46.
- Laborde, Cécile (2005), "Secular Philosophy and Muslim Headscarves in Schools", *The Journal of Political Philosophy*, 13(3): 305-29.
- Lane, Robert E. (1959), *Political life: Why and how People Get Involved in Politics*, Chicago: Markham.
- Levinson, Meira (1997), "Liberalism versus Democracy? Schooling Private Citizens in the Public Square", *British Journal of Political Science*, 27(3): 333-60.
- MacMullen, Ian (2018), "Religious schools, civic education, and public policy: A framework for evaluation and decision", *Theory and Research in Education*, 16(2): 141-61.
- Maliepaard, Mieke og Maykel Verkuyten (2018), "National disidentification and minority identity: a study among Muslims in Western Europe", *Self and Identity*, 17: 75-91.
- Mason, Andrew (2018), "Faith schools and the cultivation of tolerance", *Theory and Research in Education*, 16(2): 204-25.
- Mchangama, Jacob (2017), "Kan man både forsvare muslimske friskoler og mene, at flere af dem bør lukkes? Ja da", *Zetland*, 6. september.
- Meer, Naser (2007), "Muslim schools in Britain: challenging mobilisations or logical developments?", *Asia Pacific Journal of Education*, 27(1): 55-71.
- Merry, Michael S. og Geert Driessen (2005), "Islamic schools in three western countries: policy and procedure", *Comparative Education*, 41(4): 411-32.
- Mouritsen, Per (2006), "The Particular Universalism of a Nordic Civic Nation. Common values, state religion and Islam in Danish Political culture", i Tariq Modood, Anna Triandafyllidou og Ricard Zapata-Barrero, red., *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*, London: Routledge, pp. 70-93.
- Mouritsen, Per, Kristian K. Jensen og Stephen J. Larin (2019), "Introduction: Theorizing the civic turn in European integration policies", *Ethnicities*, 19(4): 595-613.
- Mouritsen, Per, Nanna V. Ahrensberg, Kristian K. Jensen, Kirstine M. Hansen og Mathilde B. Jørgensen (2021), *Medborgerlig integration og trivsel i friskoler med muslimske elever*, Arbejdspapir nr. 60., København: ROCKWOOL Fondens Forskningsenhed.
- Mouritsen, Per og Astrid Jaeger (2018), *Designing Civic Education for Diverse Societies: Models, Tradeoffs, and Outcomes*, Bruxelles: Migration Policy Institute Europe.
- Pettigrew, Thomas F. (1998), "Intergroup Conflict Theory", *Annual Review of Psychology*, 49: 65-85.
- Rose, Mathias og Karl E. Frost (2021), "Muslimske friskoler lægger afstand til elever fra tvangslukkede skoler: Forældre havde den forkerte tilgang", *Altinget*, 9. august.
- Rosenkrantz-Theil, Pernille. (2017), "Kronik: Slut med friskoler med overvægt af udlændinge", *Politiken*, 7. september.
- Shakeel, M. Danish (2018), "Islamic Schooling in the Cultural West: A Systematic Review of the Issues Concerning School Choice", *Religions*, 9(12): 392.
- Short, Geoffrey (2003), "Faith schools and social cohesion. Opening up the debate", *British Journal of Religious Education*, 25(2): 89-102.
- Simonsen, Kristina B. (2019), "Us" or "Them"? How Policies, Public Opinion, and Political Rhetoric Affect Immigrants' Sense of Belonging", *Migration Information Source*, 18 April.
- Suhr, Karsten og Peter Bendix (2021), "Benspænd for nye grundskoleinitiativer", *Skolemonitor*, 3. november 2021.
- Thijs, Jochem, Lisette Hornstra og Fatima Z. Chraki, F. Z. (2018), "Self-Esteem and National Identification in Times of Islamophobia: A Study Among Islamic School Children in The Netherlands", *Journal of Youth and Adolescence*, 47: 2521-34.
- Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet (2016), *Medborgerskab, ligebehandling og selvbestemmelse i Danmark 2016*, København: Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet.
- Udlændinge- og Integrationsministeriet (2019), *Medborgerskab 2019 Notat nr. 2: Religion og holdning til ligestilling og homoseksualitet blandt nydanskere og personer med dansk oprindelse*, København: Udlændinge- og Integrationsministeriet.
- Voas, David og Fenella Fleischmann (2012), "Islam moves west: Religion change in the first and second generations", *Annual Review of Sociology*, 38: 525-45.
- Zine, Jasmin (2007). Safe havens or religious 'ghettos'? Narratives of Islamic schooling in Canada, *Race, Ethnicity and Education*, 10(1): 71-92.

Bilag

Etnisk identifikation: ”Hvor vigtig er dine forældres etniske eller nationale baggrund for, hvem du er?”, ”Hvor ofte tænker du på dig selv som en person med samme etniske eller nationale baggrund som dine forældre?” og ”I hvor høj grad føler du, at du har noget til fælles med andre personer, der har samme etniske eller nationale baggrund som dine forældre?” Svarkategorier fra (1) meget vigtig/ofte/høj grad til (4) slet ikke vigtigt/næsten aldrig/slet ikke.

National identifikation: ”Hvor vigtig er det at være dansker for, hvem du er?”, ”Hvor ofte tænker du på dig selv som dansker?” og ”I hvor høj grad føler du, at du har noget til fælles med andre danskere?”. Svarkategorier fra (1) meget vigtig/ofte/høj grad (4) til slet ikke vigtigt/næsten aldrig/slet ikke.

Intergruppe-bias: Forskellen mellem positiv evaluering af etnisk gruppe kontra danskere. Items: ”De fleste med samme etniske eller nationale baggrund som mine forældre er venlige/ærlige/til at stole på”, og ”De fleste danskere er venlige/ærlige/til at stole på”.

Social tillid: ”Alt i alt, mener du så, at folk er til at stole på, eller mener du, at man ikke kan være for forsigtig, når man har med andre mennesker at gøre?”, ”Vil du mene, at de fleste mennesker vil forsøge at udnytte dig, hvis de fik chancen, eller tror du, de fleste vil behandle dig fair?”, og ”Vil du mene, at mennesker for det meste forsøger at være hjælpsomme, eller tror du, at de for det meste tænker på sig selv?”. Svarskala: (1) til (10).

Institutionel tillid: ”Hvor meget tillid har du til følgende institutioner?”, efterfulgt af kategorierne politiske partier, politiet, nyhedsmedier, kommunen, Folketinget, domstolene og regeringen. Svarkategorier fra (1) Meget tillid til (4) Næsten ingen tillid.

Ekstern politisk effektivitet: ”Hvor godt passer følgende udsagn med dit syn på dansk politik?": (1) ”Almindelige borgere har gode muligheder for at påvirke politikernes beslutninger”; (2) ”Politikere er ligeglade med, hvad almindelige borgere mener”. Svarkategorier fra (1) Det passer meget godt til (4) Det passer meget dårligt.

Intern politisk effektivitet: ”Hvor godt passer følgende udsagn på dig?": (1) ”Jeg føler, at jeg kan deltage i de fleste politiske diskussioner”; (2) ”Jeg synes, at jeg har en god forståelse for de vigtigste politiske spørgsmål i Danmark”; (3) ”Jeg mener, at jeg vil være godt i stand til at deltage i politik, når jeg bliver 18”. Svarkategorier fra (1) Det passer meget godt til (4) Det passer meget dårligt.

Meget/ret interesseret i politik: ”Hvor interesseret er du i politik?” Svarkategorier fra: (1) Meget interesseret til (4) Slet ikke interesseret.

Enig i pligt til at stemme: ”En voksen person har pligt til at deltage i demokratiet ved at stemme til valg”. Svarkategorier fra: (1) Det passer meget godt til (4) Det passer meget dårligt.

Enig i homoseksuel ret til adoption: ”Homoseksuelle par skal have ret til at adoptere børn”. Svarkategorier fra (1) Meget enig til (4) Meget uenig.

Uenig i at mænd er bedre ledere end kvinder: ”Mænd er bedre ledere end kvinder”. Svarkategorier (1) Meget enig til (4) Meget uenig.

Selvverd: 10 items, om ”hvad du tænker om dig selv”. Rosenberg's Self-Esteem Scale. Eksempelvis

”Alt i alt er jeg tilfreds med mig selv”. Svarkategorier fra (1) Det passer meget godt til (4) Det passer meget dårligt.

Altid optimistisk om fremtiden: ”Hvor godt passer følgende udsagn på dig? Jeg er altid optimistisk omkring min fremtid”. Svarkategorier fra (1) Det passer meget godt til (4) Det passer meget dårligt.

Positivt forhold til lærere: ”Hvor godt synes du følgende udsagn passer på dine lærere på skolen? Forsøg at gengive dit overordnede indtryk af lærerne”; (1) ”Mine lærere accepterer mig, som jeg er”; (2) ”Mine lærere stoler på mig”; (3) ”Mine lærere bekymrer sig om mig”; (4) ”Mine lærere bemærker kun mine fejltagelser”; (5) ”Mine lærere interesserer sig for mig”. Svarkategorier fra (1) Det passer meget godt til (4) Det passer meget dårligt.

Kulturel imødekommende klasse: ”Når diskrimination, kulturelle forskelle og danskhed diskuteres i klassen...”, (1) ”hvor meget oplever du, at de andre lytter til dine synspunkter?”; (2) ”i hvilken grad oplever du, at forskellige kulturer får lige meget respekt?”. Svarkategorier fra (1) Næsten alle lytter/I meget høj grad til (4) Næsten ingen lytter/I meget lav grad. Førstnævnte har også svarkategorien: Jeg plejer ikke at fremføre nogen synspunkter.

Alle/de fleste venner har indvandrerbaggrund: ”Hvor mange af dine venner har indvandrerbaggrund?”. Svarkategorier: (1): Alle, (2) De fleste, (3) Omkring halvdelen, (4) De færreste og (5) Ingen.